ئاوەڵناو لە رستەی کوردی دا بە کەرەستەی دیالێکتی کرمانجی خواروو و کرمانجی ژووروودا

دکتۆر کوردستانی موکریانی

سەرەتا :

ئاوەڵناو لە نێو زۆربەی بەرهەمی رێزمانی کوردیدا لە رووی مۆرفۆلۆژی یەوە باسکراوە . بەلام لە رووی سینتاکسەوە وەکو بابەتێکی سەربەخۆ لێی نەکۆلدراوە . بەلکو جار بە جار ئەرکێکی سینتاکسی بە شێوەیەکی کورت خراوەتە روو .

مامۆستا نوری عەلی ئەمین لە (رێزمانی کوردی) دا ...(١) لە بابەتی ئاوەڵناودا و لە باسی (ئەرکی ئاوەڵناوی خەبەری چی یە لە رستەدا ؟) دەڵێ :

(ئاوەڵناو ١ ـ ئەبێتە سیفەی ناو . ٢ ـ ئەبێتە تەواوکەری (سەربار) ی کاری بن هێز).

ئەوەی لێرەدا سەرنج راکێشە مامۆستای نێوبراو هێندێك بەشی ئاخافتنی دی بە ئاوەڵناو لە قەلەم داوە . بۆوێنە :

جێ ناوی نیشانەی بە (ئاوەڵناوی ئیشاری) و جێناوی چەندی بە (ئاوەڵناوی چەندی) . جێناوی پرسیاری بە (ئاوەڵناوی پرسیاری و ژمارەش بە ئاوەڵناوی چەندی موبهەم خستۆتە روو . هۆی سەرەکی ئەم تێکەلاوی یەش بۆ نەبوونی لێکۆڵینەوەی سەربەخۆ دەگەرێتەوە . کە ئەرکی سینتاکسی بەشەکانی ئاخافتن پێشان بداو روون بکاتەوە

پرۆفیسۆر قەناتی کوردۆ لە بەرهەمی رێزمانی (زمانی کوردی) دا ... (٢) لەژێر باسی ئاوەڵناودا دەڵێ : ئاوەڵناو بە زۆری دەوری دیارخەر دەگێرێ لە رستەدا و بە هۆی ئامرازی خستنە سەرەوە بە ناوی دیارخراوەوە دەبەسترێت . هەروا دەڵێ هێندێك ئاوەڵناو . کە دەکەونە پێش کلر دەوری ئادڤێربلی چۆنیەتی دەگێرن .

زانای نێوبراو لە کتێبی (رێزمانی کوردی) دا ...(٣) لە بابەتی ئاوەڵناودا . کە وەکو بەشێکی ئاخافتن لێی دەکۆڵێتەوە دیسانەوە باسی رۆڵی ئاوەڵناو وەکو دیارخەر دەکات و دەڵێت لەو کاتەدا . کە ئاوەڵناو دەوری دیارخەر دەگێرێت هەمیشە دەکەوێتە دوای ناوی دیارخراوەوە و لە رووی رەسەن و ژمارەدا لە گەڵیدا رێك ناکەوێت .

دکتۆر قەناتی کوردۆ لە دوا بەرهەمی رێزمانی چاپکراویدا (رێزمانی کوردی بە کەرەستەی دیالێکتی کرمانجی ژووروو و سۆرانی)(٤) . کە تەنیا دوبارەی فۆنۆلۆژی و مۆرفۆلۆژی یە لە بابەتی ئاوەڵناودا بەم جۆرە دەوری ئاوەڵناو لە رستەدا باس دەکات. ئاوەڵناو لە رستەدا چەند رۆلێکی سینتاکسی دەگێرێ و دەبێتە دیارخەر . نیهاد . بەرکار . دەربارەی شوێنی دیارخەر بەرامبەر بە ناوی دیارخراوەوە دەڵێ . ئاوەڵناو لە رۆلی دیارخەردا دەکەوێتە دوای ناوی دیارخراوەوە و لەگەل کۆتایی ئەو ناوەی ، کە لە گەڵی دێت رێك دەکەوێت . یان هەر وەکو خۆی دەمێنێتەوە بۆ ئەم رۆلانەی . کە ئاوەڵناو لە رستەدا دەیانگێرێ و لە سەرەوەدا باسمان کرد نووسەری نێوبراو بە چەند رستەیەکیش روون کردۆتەوە .

مامۆستایان ئا . سەم نۆڤاو کەریمی ئەیوبی لە (دیالێکتی کوردی موکری)دا (٥) لە باسی بەشەکانی رستەدا . چەند وێنەیەکیان هێناوەتەوە . کە رۆلی ئاوەڵناو لە رستەدا پێشان دەدات .

دکتۆر ج.خ. بەکاییف لە بەرهەمی رێزمانی (زمانی کوردەکانی سۆڤێت) دا (٦). لە بەشی مۆرفۆلۆژیدا و دەربارەی ئاوەڵناو لە دیالێکتەکانی کوردی تورکمنستان . ئازربایجان و ئەرمەنستانی سۆڤێتی کۆلیوەتەوە . هەر لەم بابەتە مۆرفۆلۆژی یەدا بە شێوەیەکی کورت چەند ئەرکێکی ئاوەڵناوی لە رستەشدا روون کردۆتەوە . بە تایبەتی رۆلی ئاوەڵناو وەك دیارخەر و دەڵی : (ئاوەڵناو هەمیشە رۆلی دیارخەر دەگێرێت و پاشبەندی ئامرازی پێوەندی (را . فا دا) ی لە هەموو دیالیکتەکاندا پێوە دەلکێت . لەپاڵ ئەمانەشدا لە بەشە دیالیکتەکانی کوردی تورکمنستان و ئەرمەنستاندا لە ووشەی لێکدراوی دیارخەریدا ئامرازی خستنە سەر دەچێتە سەر ناوی دیارخراوەوە بەپێی ژمارەو رەسەنی .

چوونە سەری ئامرازی پێوەندی و ئامرازی خستنە سەر بۆ سەر ئەو ئاوەڵناوەی ، کە دەوری دیارخەر دەگێرێ . ئەوە ناگەیەنێت کەوا ئەم ئاوەڵناوە لە لایەن دۆخ . ژمارەو رەسەن بگۆرێ . ئاوەکو ئەم ئامرازانەی لە سەرەوە نێوبراودا لە رووی شێوەوە بە ئاوەڵناوەوە بلکێن . چونکە ئەم ئامرازانە بۆ ناوەکەی پێش ئەو دەگەرێتەوەو دۆخ و ژمارەی ئەو پێشان دەدەن .

دکتۆر بەکاییف لە بەشی سینتاکسدا . کە بە کورتی باسی بەشەکانی رستە دەکات . چەند رستەیەکی هێناوەتەوە.

که ڕۆلی ئاوەلناو لە ڕستەدا پێشان دەدات .

وەنەبێ هەر ئەم بەرهەمانەی لە سەرەوە نێومان هێنان لە ئاوەلناویان کۆلیبێتەوە . بەلکو زۆربەی زۆری بەرهەمی ڕێزمانی . کە لە بەشەکانی ئاخافتنیان کۆلیوەتەوە باسی ئاوەلناویان کردووە . بەلام لەبەر ئەوەی بابەتەکەی ئێمە سەر بە ئەرکی ئاوەلناوە لە ڕستەی کوردیدا . هەموو بەرهەمێکی ڕێزمانی لێی نەدواوەو نووسەرەکانیان خۆیان پێوە خەریك نەکردووە .

بەم کورتە پێشەکی‌یە ئەوەمان بۆڕوون بۆوە کەوا ئاوەلناویش وەکو بەشەکانی دی ئاخافتن هەر لە ڕووی مۆرفۆلۆژی‌یەوە بویتەی پێدراوە . هێندێك جاریش لا بەلا ئەرکێکی سینتاکسی خراوەتە ڕوو . پیشاندانی ئەم ئەرکەش بە شێوەیەکی گشتی هەر لەیەك دیالیکتدا بووە .

ئەم بابەتەی بەردەستان . کە بە نێوی ڕۆلی‌ئاوەلناوە لە ڕستەی کوردیدا . لێکۆلینەوەیەکە ئەرکی سینتاکسی ئاوەلناو لە هەردوو دیالێکتە سەرەکی‌یەکەی زمانی کوردی ڕوون دەکاتەوە . کەرەستەی لێکۆلینەوەکەم ڕستەی هەلبژێراوی تێکستی چاپکراوی کوردی‌یە .

ئاوەلناو لە ڕۆلی نیهاد دا :

ئاوەلناو لە ڕۆلی نیهاددا زۆر کەم بەکار دێتو ئەو جۆرەی کە ئەم دەورە دەگێڕێ . ئاوەلناوی چۆنیەتی‌یەو هیچ جۆرە نیشانەیەکی دۆخی پێوە نالکێتو هەمیشەش دەکەوێتە سەرەتای ڕستەوە :

تێر ئاگای لە برسی نییە (پەندی کوردی) .
گەرەو بچووك . . لەو بەلێنە ئاگادارن (ئاسك ــ ٩) .

گەورە ئاو دەڕێژێ . گچکە پێی لێ دەنێ (پەندی کوردی)

لە دیالێکتی کرمانجی ژووروو‌شدا ئاوەلناوی چۆنیەتی دەوری تیهاد دەگێڕێ : ــ

گە هیشتە ئاڤایی (سیابەندو خەجێ ــ ١٤٧) .

ئەو ئاوەلناوەی . کە دەوری تیهاد دەگێڕێ لەوانەیە نیشانەی ناسیاری (ــ ە کە) و نیشانەی کۆ (ــ ان) یان پێوە لکابێت . وەك ئەم ڕستانەی خوارەوە : ــ

ڕەشەکانیش ڕێگەی ڕاستی‌یان لێ وون بوو (هاوکاری ــ ٦٢٠) .

کۆنەکان خۆیان‌پاراستووە (بەیان ــ ٥٤) .

ئەوەی لێرەدا شایەنی باسە ئاوەلناو بەتەنێ نیشانەی ناسیاری (ــ ە کە) و نیشانەی کۆ (ــ ان) وەرناگرێ . هۆی هەبوونی لەم جۆرە ڕستانەی سەرەوەدا بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە . کەوا ووشەی (ڕەش‌و کۆن) لەگەل هێندێک ناوی دی هاتوون‌و لێرەدا ناوەکان لاچوون‌و ئەم دوو نیشانانەشی‌یان هەر پێوە ماوەتەوەو لە برێتی ناوەکان دەوری نیهادیان گێڕاوە . کە خۆیان لە ووشەی لێکدراوی دیارخەری‌دا لەکاتی هەبوونی ناوەکەدا دەبنە دیارخەرو نەك نیهاد .

ئاوەلناوی پلەی بالاش دەوری نیهاد دەگێڕێ . بەلام بە شێوەیەکی سەرەکی ئەوەیان . کە بەیارمەتی (هەرە) داڕێژراوە . بۆ وێنە :

هەرە قەلەوەکەیان لەم دەوروبەرە خۆی شاردۆتەوە .
هەرەبچووکیان هەراسانی کردووم .

لە دیالیکتی کرمانجی ژووروو‌شدا ئاوەلناوی پلەی بالا ئەم دەورە دەگێڕیو دکتۆر ج . خ . بەکاییف لە بەرهەمی (زمانی کوردەکانی سۆڤێت . لە لاپەڕە ٢٧٩) دا . چەند وێنەیەکی لەم بابەتە هێناوەتەوە وەك : ــ

سەر دار سێڤ گەلەك بوون وەختا مە دار دهژاندن .
ێی لاپە سۆر دکەتنە ئەردێ .

ئاوەلنــاو لە ڕۆلی گوزارەدا

گوزارە لە ڕووی پێك هاتنی‌یەوە دوو جۆرە :

١ ــ گوزارەی کاری ، کەبرێتی دەبێ لە کار . بە واتا هیچ بەشێکی دی ئاخافتن وەك ناو . ئاوەلناوو جێ ناو ناگرێتە خۆی .

٢ ــ گوزارەی ناوی ــ کاری : کە لە ناو. ئاوەلناو . جێناوو کاری بوون (بە شێوەیەکی سەرەکی) و کاری کەوتن . چووەو کۆتایی یە کەسی‌یەکان دادەڕێژرێ .

جۆری دووەم . کە گوزارەی ناوی ــ کاری‌یە مەبەستی ئێمەیە چونکە پێوەندی بە بابەتەکەمانەوە هەیەو ئاوەلناویش وەکو ناوو جێناو بەشداری ئەم چەشنە گوزاریە دەکات بە هاوکاری کاری بوون‌و کۆتایی‌یە کەسی‌یەکان .

ئەو ئاوەلناوەی . کە بەشێك دەبێ الە گوزارەی ناوی ــ کاری بە شێوەیەکی گشتی دەکەوێتە پێش کارەوەو لە باری

چەسپیودا دەبیو بۆلێکدانی ئاوەڵناوو کار هیچ جۆرە ئامرازێکی سینتاکسی ناکەوێتە نێوانیان .

وێنە بۆ کرمانجی ژووروو و کرمانجی خواروو :

مێرەکی مێرخانیو عەگیت بوویە (سترانێ زارگوتنـــا کوردا ــ ٤٠)

ئەو بــاژێر گەلەکێ کەفن بوو (هاوکاری=٣٨١ ــ ١٠)
باقێ مەکال بونە . دایکێ مە پیر بونە (دەستی دی ــ ٨٢).
ژ ئالیێ تۆپکی دندا تەعف بلند دیو (سیابەندو خەجێ ــ ١٤١) .

پاشا یەکجار کەلەگەت بوو (ئەفسانەی چیای ئاگری ــ ٢٦) .

شۆر مەحموود ئازابوو (شۆر مەحمودو مەرزینگان ــ ٣٠).

لە بیرەوەریدا گەورە دەبن (نووسەری کورد . ژمارە ٧ ، ١٩٨١ ــ ٤٨) .

تێگەیشتنی زۆر زەحمەت نەبوو . بەڵام بۆ جەمیلە کارێکی گران بوو (جەمیلە ــ ٥٩) .

چیاکەی ئەوبەر تا دەهات تاریکتر دەبوو (کوێر ئۆغلی ــ ٩٨) .

ئەو ئاوەڵناوەی . کە دەبێتە بەشێك لە گوزارەی ناوی ــ کاری وەنەبێ هەر لە پلەی چەسپیودا بێت . بەڵکو لـــە پلەی بەراوردیشدا دەبیو لە هەردوو دیالیکتەکەشدا وەکو یـــەك بەکار دێت :

دەبوو (کوێر ئۆغلی ــ ١١٣) .

حەز کردنەکەم لە ترسەکـەم بەهێزتربوو (جەمیلە ــ ٥٨) . میراجی ئەکاکی گەلێ ســافترو پوخـتـ تر بووەوە (پالتۆ ــ ٣٣) تەماشاکرنا زۆرتربوو (بەیان ــ ٦٣ . لاپەرە ٤٤) .

هەروا گوزارەی ناوی ــ کاری لە ئاوەڵناوێكو کۆتایی کـەسی (ــ م. ــی. ــە. ــ ین . . ن . ن) لە هەردوو دیالیکتەکـەدا دادەڕێژرێت . ئـەوەی لێرەدا سەرنج ڕاکێشـە دمکانی کەسی سێیەمی تاكو کۆیە . کە لە چاوی کەسەکانی دی زێتر بەکاردێت .

وێنە بۆ کرمانجی خواروو :
لە مدالیدا شتەکان بچووکن (نووسەری کورد . ژمارە ٧ ل ــ ١٤٧)

ئەسپە بۆرە زۆر زۆر چاکە (کوێر ئۆغلی ــ ٦٤) .
ئەمـەیـان چیرۆکێکی کۆنە (نووسـەری کورد . ژمارە ٧. ١٤٦) .

وێنە بۆ کرمانجی ژووروو

ب ئە زمانی کوردی گوت : (ئای خودی چەند گەرمە . .) (بەیان . ژمارە ٤٤) . فنکێ گوندەکێ رندو جوانە . دەکەڤیتە ژووریا جزیرا بۆتانا .

(هاوکاری ــ ٢٩١ ــ ٧)

سیابەند تۆلی خەجێ بەرەوە (سیابەندو خەجێ ــ ٨)
ئاوەڵناوی پلەی بەراورد لەگەڵ کۆتایی کەسێش بەکار دێتو گوزارەی ناوی ــ کاری ــ دادەڕژێت . بۆوێنە :

وەکی مرنـا تەڤی سیـابەنـد ژ ژینا تەڤی بـرا چێترە (سیابەندو خەجی ــ ٧) بر ٥٠ ــ ٦٠ سال بەرێ . نەحیبـا مەلەزگەرێ (ماناز کێرت) گوندێ مەترانێدا قەوماندنەك قەومی یاکو زوترە (سترانا زار گوتنا کوردا بە تلرقی ــ ٤٤) .

دلی بە هیوا لە ڕوناکی ڕووناکترە .

دکتۆر بەکاییف لە هەمـان سەرچاوەی پێشوودا . کە نێومان برد دەلێ ئاوەڵناو لە پلەی باڵاشدا دەوری ئاوەڵناوەکە دارێژراوە گوزارەی ناوی ــ کاری دەگێرێت . ئاوەڵناوەکە بە یارمەتی (لاپ) دارێژراوە بۆ وێنە : ناز

نازێك شاگرنا منە لاپە ئاقلە .

لە دیالیکتی کرمانجی خوارووش ئەم جۆرە دارشتنەی ئاوەڵناوی پلەی باڵا . کە بەیارمەتی (هەرە) . دەتوانی هەمان دەور بگێرێ :ــ

نلزك شاگردی منی هەرە ژیرە .

بەڵام ئەو ئاوەڵناوەی . کە بە یارمەتی نیشانەی (ــ ترین) دادەڕێژێت هەرگیز ڕۆلی گوزارەی ناوی ــ کاری ناگێرێت .

وەنەبێ هـەر چاوگەی (بوون) هاوبەشی پێكهاتنی گوزارەی نـاوی ــ کاری بکات بـەلکو چـاوگەی دیش وەکـو (چوون) . (هێنان) یش وەکو بوون دەورگێرن :ــ

وەنەوشە لە گوێ کانیـاوەکان مۆر دەچوونەوە (کوێر ئۆغلی ــ ١١٤) . شینـایی ئـاسمـان سپی سپی دەچـۆوە (ئەفسانەی چیای ئاگری ــ ٧٦) .

گـوزارە لە زمـانی کوردیدا شوێنی چـەسپیوو دیاری کراوی خۆی هەیە لە ڕستـەدا جا گوزارە چ کاریبن وەیـا

ناوی ــ کاری بن هەمیشــە دەکەوێتە دوای نیهادەوە ئەگەر بەشەکانی دی ڕستە (بەرکار . دیـارخەرو ئادڤێربل) لـە ڕستەدا هەبن شوێنی گوزارە بەرامبەر بەنیهـاد ناگۆڕێت . دۆخی گوزارەی ناوی ــ کاری لە هەرنوو دیالێکتەکەدا ئـەو بەشەی کە لە ئـاوەڵنـاو پێك هـاتووە هەمیشـە لە دۆخی ڕاستەوخۆدا دەبن .

ئاوەڵناو لە ڕۆلی بەرکاردا

ئاوەڵنـاو وەکو ناوو جێناو چـاوگە دەوری بـەرکار دەگێڕێ الە ڕستەدا . بەلام گەربێتوو لە ڕووی بەکارهاتنێوە لە گەڵ ئەوانەدا بەراوردی بکەین دەبینین بەکارهاتنی ئاوەڵناو لە چاو ناوو جێناودا زۆر کەمە .

شوێنی ئەو بەرکارەی . کە برێتییە لە ئاوەڵناو هەمیشە دەکەوێتە پێش گوزارەوەو لە دۆخی ڕاستەوخۆشدا دەبێت .
وێنە بۆ کرمانجی خواروو :

هەتا گەیشتە ناو گۆڕستانەکە . سێو دووی ترس شانمی بە تەواوی قورس کردبوو (١٠ چیرۆك ــ ٣٣) .

لالە جلەکانی تەڕ کرد .
بروا کتێبەکانی ڕێك خست .
وێنە بۆ کرمانجی ژووروو :
خالی ئاقۆ پێشین نانێ خوە لێ کرّ . دەولا ئاش تری کر
(دەستێ دێ ــ ٧٦)

جماعەتا خوەو کولتورا وی جماعەتی نمزدکە (سیابەندو خەجێ ــ ١١)

ئاوەڵناو لە ڕۆلی دیارخەردا

ئاوەڵنـاو چ چۆنیـەتی بێو چ نـسبی دەوری دیـارخەر دەگێڕێ . ئاوەڵناو لە نێو هەموو بـەشەکانی ئاخـافتندا لە گێڕانی دەوری دیارخەردا زۆر چالاکەو زێتر بەکاردێت دیارخەر لە ڕستەدا بەتەنیا نایەت . بەلکو ووشەیەکی دی لەگەل دێت . کەزلراوەی (ناوی دیـار خـراو)م بۆ داناوە . کاتێ نـاوی دیارخراو بە پێش دیار خەرەوە دەکەوێت هەمیشە بە هۆی ئامرازی خستنە سـەرەوە بەیەکەوە دەبەسترێن . بەلام لەو بارانەی . کە دیارخەر بەپێش ناوی دیارخراو دەکەوێت . هەر وەکو لەمەودوا بەرچاومان دەکەوێت . هیچ ئامرازێك نابێتە هۆی پێوە لکاندنیـان بەلکـو بەهۆی پێـوەستی لێکـدەری سینتاکـسی لێك دەدرێنو ووشەی لێکلراوی دیارخەری پێك دەهێنن .

لەم ڕستانەی خوارەوەدا ئاوەڵناوی (گەورە گەورە . کورت . دڕ . ناخۆش . جوانکەلە . نەرمو نۆڵ ، چەتن ، تەزە ، گەش دەوری دیارخەریان گێڕاوەو کەوتوونەتە پـاش ناوی دیارخراوەو بە هۆی ئامرازی خستنە سەری (ـی) لە کرمانجی خوارووو ئامرازی خستنـە سەری (ـێد . ـ آ) لە کرمانجی ژووروودا لە گەڵ ناوی دیارخراودا لێك دراون .

لە هـەموو بەشەکانیدا دالانی گەورە گەورە هەبوون . کە لە هـەر چوار لاوە بـەپلیکتنیکی کورتدا دەچوونە دەرێ (گێلە پیاو ــ ١٨) .

بالندەی درم وە دوو کەوتوون (ئەفسانەی چیای ئاگری ــ٧٩) تەزوویەکی ناخۆش بە هەموو گیانا هات (زەردەخەنە ــ١٢) کچێکی نازداری جوانکەلەی بەلادا تێپەڕی (١٠ چیرۆك ــ ٦٨) دۆشەکی نەرمو نۆلیان بۆ داخستبوو (کوێر ئۆغلی ــ١٤٠) چ ڕۆژێد چەتن دەربازکرن (دەستێ دێ ــ٧١) گەلەك کۆمێد تەزەکرییە ناڤا پۆێمێ (سیابەندو خەجێ ــ ١٠) مەلایێ جزیری ستێرەکا گەشە لە ئاسمـانی تۆرێ کوردی (بەیان . ژمارە ــ٧٣ــ ١٩٨١ . لاپەڕە ــ٣).

وەنەبێ دەرخەر هەر لەیەك ئـاوەڵناو پێك بێت . بەلکو بۆی هەیە لە ئاوەڵناوێك زێتر بێت . کـە بە هۆی ئامرازی خستنە سەر بە یەکـەوە دەبەسترێنو زنجیرەیەك دیـارخەر دروست دەکـەن . جێکەی ئـەم ئاوەڵناوانـە . کـە ئـەم زنجیرەیان پێك هێناوە دەتواندرێ ئالو گۆڕ بکرێ بێ ئەوەی واتای ڕستەکە بگۆڕێت بە پێچەوانەی ناو . کە بە هیچ جۆر ناتواندرێ شوێنەکەی دەستکاری بکرێ . چونکە گۆڕینەکەی کار دەکاتە سەر واتاو شێوەی داڕشتنی ڕستەکە ...(٨)

وێنە بۆ کرمانجی خواروو :ــ

سنکە تووك چلکنەکەی هەلکران (١٠ چیرۆك ــ٨٣)

بەرگێکی جوانی لـە قوماش لاهوری ئی وەکـو چیرۆکو داستانیان دەتگوت درووماني نەدیتبوو لە بەرکرد (ئەفسـانەی چیای ئاگری ــ ١٢١) . خاتوو نیکاریش وەکو ئەستێرەیەکی گەشی شین بە نێو کەژاوەکەیدا دە چریکایەوە (کوێر ئۆغلی ــ١٤٨) .

وێنە بۆ کرمانجی ژووروو :ــ

ب روحێ عـەگیتیێ فێرز (ئازلو سۆار چـاك) تەربەت دکرد (سیابەندو خەجێ ــ٢٣) . کچەکا گەنجا جوان جەم من ڕۆیشت (بەیان ــ٦٣ــ لاپەڕە ٤٣)

ئەو ووشە لێکلراوە دیارخەرییانەی . کە لە زنجیرەیەك

دیارخەر پێك هاتوونو دیارخەرەکانیان برێتین لە ئاوەڵناو ئامرازی (و) پێوەست دەتوانێ هەمان دەوری ئامرازی (ـی) خستنە سەر بگێرێ . هەروا کوما (،) ش هەمان دەور دەگێرێ بۆ ئەوەی کار بکاتە سەر سترکتورەی رستەکە ... (٩) :ـ

مفتی مرۆڤەکی زیرەكو بیرتیژ بوو (بەیان ـ ٦٣ . لاپەڕە ٦٦)

ب دەنگەکی خۆشو نەفیو پێکەنینەکا دل ڤەکەر گوتی .

(سەرچاوەی پێشوو ـ لاپەڕە ـ٦٧).

شوانەکە تابلێی پیاوێکی ڕەقو لە خۆڕازیو جەرگ قایمو کەتەو بە خۆوە بوو . (کوێر ئۆغلی ـ ١١٧) .

بەڕێکەوت لەم ڕۆژەدا پاڵتۆیەکی درێژ . کۆن . بیناوی. چلکنی . لەبەردابوو ڕۆشنبیری نوێ . ژمارە ـ٧ . لاپەڕە ـ١٨) .

کاتێ . کە ئاوەڵناوی پلەی باڵا دەوری دیارخەر دەگێڕێت . لە ووشەی لێکدراوی دیارخەریدا دەکەوێتە پێش ناوی دیارخراوەوە و بە هۆی پێوەندی لێکدەری سینتاکسی پێوەی دەبەسترێت . ئەم بارەی دیارخەر . کە برێتی دەبێ لە ئاوەڵناوی پلەی باڵا بە پێچەوانەی جۆرەکانی دی ئاوەڵناوەو لە ڕووی شوێنو پێوەندی سینتاکسی :

وێنە لە دیالیکتی کرمانجی خواروودا :

بێ گومان ئەوە جوانترین هەلە بۆ ئەوەی بیری لێ بکەینەوە (نووسەری کورد . ژمارە ـ٧ . لاپەڕە ـ٢٦ ـ ١٩٨١)

بە ڕاستی ئەو ڕۆژە گەورەترین جەژنی شادی بوو لە ژیانی ئەکاکی بەسزمانیدا (پاڵتۆ ـ٤١) .

گومان لەدڵسۆزیو داوێن پاکی نزیکترینو دڵسۆزترین کەسی بکات (نووسەری کورد . ژمارە ـ٧ . لاپەڕە ـ٢) .

بەپێی بۆچوونی خۆم شارەزای ڕووناکترین لایەنەکانی ژیان ببوم (جەمیلە ـ٦٢) .

لە دیالیکتی کرمانجی ژووروودا ئاوەڵناوی پلەی باڵا بە یارمەتی ئاوەڵناوی دها . (هەرە) بۆمێی تاك . (هەری) بۆ نێری تاكو ئلوە لکاوی (لاپ) لە بەشی دیالیکتی ئەرمەنستاندا دادەڕێژرێ ... (١٠) لە کاتی گێڕانی دەوری دیارخەردا وەکو ئاوەڵناوی پلەی چەسپیو دەکەوێتە دوای ناوی دیارخراوەوەو بە هۆی ئامرازی سەرەوە پێوەی دەبەسترێت . لە دیالێکتی کرمانجی خوارووشدا . کاتێ . کە ئاوەڵناوی پلەی باڵا بە یارمەتی ئاوەلکاری (هەرە) دادەڕێژرێت . ئەم دیارخەرەی لەو جۆرە ئاوەڵناوە داڕێژراوە دەکەوێتە دوای ناوی دیارخراوەوە .

وێنە بۆ کرمانجی : ژووروو :
ئەزێ ڤیزا دها بەدەو دخوازم .
وێنە بۆ کرمانجی خواروو :
بەڵام خەمی هەرە گەورەم ئەوەبوو ئەم ڕەنگانە چۆن پەیدا بکەم (جەمیلە ـ٥٩) .

وێنە بۆ کرمانجی خواروو :

دیاردەی داڕشتنی ئاوەڵناوی پلەی باڵا بە یارمەتی نیشانەی (ـ ترین) لە دیالێکتی کرمانجی ژووروودا لەو چاپەمەنییانە بەرچاو دەکەون . کە لە کوردستانی عێراقدا چاپ دەکرێن کە ڕۆڵی سینتاکسیشی هەر وەکو ڕۆڵی ئاوەڵناوی پلەی باڵای کرمانجی خوارووە لە ڕووی شوێنو پێوەندی سینتاکسییەوە لەگەڵ ناوی دیارخراودا . وەك لەم وێنانەدا دیارە :ـ

(من گەرێ دا پاکژکەم بە پاکژترین دەسمالین خوە (بەیان) ژمارە ـ٦٣ـ لاپەڕە ـ٤٥) .

لسەر نڤیسەڤان پێتڤیە بزوترین وەخت دەموجهێ رویدانا کاری ئاشکەرا بکات (هاوکاری) .

ئاوەڵناو لە ڕۆڵی ئادڤێربڵدا

ئاوەڵناو لە نێو هەموو بەشەکانی دی ئاخافتندا چالاکانە دەوری یەك جۆرە ئادڤێربل دەگێڕێت . کە ئەویش ئادڤێربلی چۆنیەتییەو زۆر بە دەگمەن جۆرەکانی دی ئادڤێربڵ بەرچاو دەکەوێت . کە ئاوەڵناو ڕۆڵی بگێڕێت . لەوانە ئادڤێربلی کاتە . وەك ئەم وێنانەی خوارەوە :،

حالا قەرۆمالا رەشۆزوودا دژمنی هەڤ بون (دەستی دێ ـ ١٥) ئازاد درەنگ لە خەو هەستا .

خواخوام بوو زوو بکەمەوە جێ . (جەمیلە ـ ٥٩)

ئاوەڵناو بە زۆری لە گێڕانی دەوری ئادڤێربلی چونیەتی بەکاردێت . کە جۆری ڕوودانی ڕووداو و بەسەرهات ڕوون و ئاشکرا دەکاتو دەکەوێتە پێش گوزارەوە :

ئەویش گەیشتە بەردەلانەکە لەوێ بۆ خۆی ڕەق ڕاوەستا (ئەفسانەی چیای ئاگری ـ ٨٦) .

بە سەر شۆستەکەدا وورد وورد ئەڕۆی (گوڵە نێرگزی کوردستان ـ٤٤)

ته خه‌باتا خوه باش كر (زمانی كوردی . ٦٩)
ئه‌م زه‌عف رند زانن كیه باڤێ كولك (سیابه‌ندو خه‌جێ ـ٤) .

ئه‌و ئاوه‌ڵنـاوه‌ی ده‌وری ئادڤێربلی چۆنیـه‌تی ده‌گێڕێ هێندێك جار ده‌كه‌وێته دوای گوزاره‌وه . وه‌ك ئه‌م وێنه‌یه‌ی خـواره‌وه . كه (كروبێ ده‌نگ) ئاوه‌ڵنـاوه‌و كه‌وتۆته دوای گوزاره‌كه‌وه :

جـه‌میله‌ش وه‌كو خۆی بوو . لـه‌گه‌ڵ داینـاردا پێكه‌وه وه‌ستابوون كرووبێ ده‌نگ (جه‌میله ـ ٥٨) .

ئه‌نجـام :

ئاوه‌ڵناو له ڕووی ئه‌و ڕۆڵه‌سینتاكسـی‌یانه‌ی ، كه لـه ڕسته‌دا ده‌یانگێڕێ به به‌شێكی چالاكی ئاخافتن ده‌ژمێردرێ . له دیالێكتی كرمانجی خواروو‌و دیالێكتی كرمانجی ژووروودا ئاوه‌ڵناو چ ساده‌بێ‌و چ نه ساده ده‌وری به‌شه‌كانی سه‌ره‌كی ڕسته كه نیهادو گوزاره‌ن‌و به‌شه‌كانی نا سه‌ره‌كی ڕسته ، كه به‌كار . دیار خه‌رو ئادڤێربلن ده‌گێڕێ .

كاتێ كه به‌شه‌كانی سه‌ره‌كی‌و نا سه‌ره‌كی ڕسته برێتی ده‌بن له ئاوه‌ڵناو ئه‌م به‌شانه هه‌میشه له یه‌ك دۆخی سینتاكسی‌دا ده‌بن . كه ئه‌ویش دۆخی ڕاسته‌وخۆیه . هه‌روا هیچ جۆره ئامرازێكی سینتاكسـی هاوبه‌شی گێڕانی ڕۆڵه سینتاكسی‌یه‌كانی ڕسته ناكه‌ن . كاتێ كه برێتی ده‌بێت له ئاوه‌ڵناو . ته‌نیـا له یه‌ك ڕۆڵدا نه‌بێ ئه‌ویش له ڕۆڵی ئادڤێربل‌دایه .

هۆی نه‌بوونی هیچ جۆره دۆخێكی سینتاكسی . كه بـــه هۆیه‌وه ڕه‌سه‌ن پێشان ده‌درێ ، بۆ ئه‌وه ده‌گه‌ڕێته‌وه . كـــه وا ئاوه‌ڵناو ئه‌و چه‌شنه ئاخافتنه‌یه ، كه هیچ نیشانه‌یـــه‌ك وه‌رناگرێ ئه‌و نیهـاده‌ی . كه برێتی ده‌بێ له ئاوه‌ڵناو . لـه زمانی كوردی‌دا كه‌مه‌و هه‌میشـه‌ش ده‌كه‌وێته پێش گوزاره‌وه. به‌ڵام ڕۆڵی ئاوه‌ڵناو له گوزاره‌ی ناوی كاری‌دا چالاكه .
ئاوه‌ڵناو له ڕۆڵی به‌ركاریش‌دا كه‌م به كاردێت . چالاكترین ده‌وری . كه ئاوه‌ڵناو له نێو به‌شه‌كانی ڕسته‌دا ده‌یگێڕێ ده‌وری دیارخـه‌ره‌و به هۆی ئـامرازی خستنه سـه‌ره‌وم بـه نیوه‌ی دیارخراوه‌وه ده‌به‌سترێت .

ئه‌مه له‌و بارانه‌دا . كه ده‌كه‌وێته دوای ناوی دیارخراوه‌وه. به‌ڵام ئاوه‌ڵناوی پله‌ی باڵا . كه به یارمه‌تی نیشانه‌ی (ـ ترین) دارێژراوه . كاتێ ده‌وری دیارخه‌ر ده‌گێڕێت به پێش نـــاوی دیار خراوه‌وه ده‌كه‌وێت‌و به هۆی پێوه‌نـــدی لێكـــده‌ری سینتاكسی‌یه‌وه به ناوی دیارخراوه‌وه پێوه‌ست ده‌بێت .

هه‌روا له‌م لێكۆڵینه‌وه‌یه‌دا ئه‌وه‌مان بۆ‌ڕوون ده‌بێتـه‌وه كه‌وا هیچ جۆره جیاوازی‌یه‌كی سینتاكسی له به‌كارهێنـــانی ئاوه‌ڵناو له ڕۆڵی به‌شه‌كانی ڕسته‌دا لـــه نێوان دیالێكتی كرمانجی خواروو‌و كرمانجی ژووروودا به‌رچاو ناكه‌وێت‌و ئه‌و دیارده‌یه‌ی . كه له گێڕانی ده‌وری دیارخه‌ردا له‌گه‌ڵ ئاوه‌ڵناوی پله‌ی باڵادا به‌رچاو ده‌كه‌وێت وا به‌ڵێك نێزیك بوونه‌وه‌ی ئـه‌م دوو دیالێكته . یاسایه‌كی هاوبه‌ش پێك ده‌هێنن .

سه‌رچاوه‌و په‌راوێز :

١ ـ نوری عه‌لی ئه‌مین . ڕێزمانی كوردی . سلێمانی ـ١٩٦٠ـ ١١١ ـ ١٤١ .
٢ ـ د. قه‌ناتی كوردۆ . زمانی كوردی . مۆسكۆ ـ ١٩٦١ـ ٢٨ ـ ٣٠ .
٣ ـ د. قه‌ناتی كوردۆ . ڕێزمانی كوردی ـ مۆســـكۆ ـ لینینگراد ـ ١٩٥٧ ـ ١٢٦ ـ ١٣٧ .
٤ ـ د. قه‌ناتی كوردۆ . ڕێزمانی كوردی بـــه كه‌ره‌سته‌ی دیالێكتی كرمانجی ژووروو‌و سۆرانی . مۆسكۆـ١٩٧٨ـ ٧٨ ـ ٨٢ . ئه‌م بابه‌ته‌ی پێوه‌ندی به باسه‌كه‌مانه‌وه هه‌یه وه‌رم گێڕاوه‌ته‌وه سه‌ر زمانی كوردی و له لاپه‌ره ٦ ـ ١١ گۆڤاری ڕۆشنبیری‌نوێ . ژماره ـ ٧٩ی ئاداری ١٩٨٠دا بلاو كراوه‌ته‌وه .
٥ ـ ئا. سمیر نۆڤا . ئا. ئه‌یوبی . دیالێكتی كوردی موكری. لینینگراد ـ ١٩٦٨ ـ ١٣١ ـ ١٣٧ .
٦ ـ دكتۆر ج.خ. به‌كاییف. زمانی كورده‌كانی ســـۆڤێت . مۆسكۆ ، ١٩٧٣ .
٧ ـ مه‌به‌ست له باری چه‌سپیو . ئه‌و باره‌یه . كه ئاوه‌ڵناو له گوزاره‌ی ناوی ـ كاری‌دا به پێش (بوون) ده‌كه‌وێت . ڕوونكردنه‌وه‌ی زێتر بڕوانه (كوردستانی موكریانی) ناو له ڕسته‌ی كوردی‌دا . زانكۆ . ژماره ـ ١ . به‌رگی ـ٧ .
٨ ـ سه‌رچاوه‌ی پێشوو .
٩ ـ ده‌رباره‌ی جۆره‌كانی ئامرازی خستنه سه‌ر له دیالێكتی كرمانجی ژووروودا . بڕوانه . د. كوردستان موكریانی. ئامرازه‌كانی خستنه سه‌ر له زمانی كوردی‌دا . ژماره ـ١ به‌رگی ـ٤ـ ١٩٧٨ لاپه‌ڕه ١٤٥ـ١٧٥ ، گۆڤاری زانكۆ .
١٠ـ بڕوانه : ئاوه‌ڵنێو له دیالێكتی كرمانجی ژووروو و خوارووداد . نووسینی دكتۆر قه‌ناتی كوردۆ و وه‌رگێڕانی د. كوردستانی موكریانی . ڕۆشنبیری نوێ ـ ژماره ـ٧٩ ئاداری ١٩٨٠ لاپه‌ڕه (٦ ـ ١١) .